

מחשבות והרהורים 30 שנה לאחר משפט אייכמן

גבריאל בך

מופתע אני לעתים להיווכח כי בארצות רבות בעולם, ובמיוחד בין חוגים אקדמיים, לרבות אנשי משפט, מושמעת עדיין הדעה, לפיה לא היה בית משפט ישראלי מוסמך לשפוט את אייכמן, או כי לפחות לא היה זה כביכול הפורום הנאות.

כך שומעים שוב ושוב את הטענה, שאייכמן נשפט על פי חוק בעל תוקף רטרואקטיבי, ושיש בכך לפגוע בתוקפם של האישומים שהוגשו נגד הנאשם על פי אותו חוק. יש כאן התעלמות מהעובדה, שהכלל נגד חקיקה פלילית רטרואקטיבית הוא לא כלל של חוק, כי אם כלל של צדק. ואכן לא צריך להיות משפטן כדי לחוש, שעקרונות אלו הם צודק להרשיע אדם ולהענישו בשל מעשה, שבשעת עשייתו לא היה בר עונשין, ושהנוגע בדבר לא יכול היה לדעת כי אסור עליו לבצעו.

ברור שלא זה מה שקרה במקרהו של אייכמן. כאשר הכנסת חוקה את החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"ו-1950, לא נוצרה באותו חוק נורמה חדשה, כאשר נקבע בו, כי רצח גברים, נשים וילדים חפים מפשע הינו מעשה אסור. נורמה זאת הייתה מוכרת לכל העולם, לרבות בגרמניה, ואפילו על פי החוקה של האס.אס!

כל מה שנעשה בחוק הנ"ל, בדומה למה שנעשה בצ'רטר שאפשר את עריכת משפטי נירנברג, הוא שהוקם פורום שבפניו התאפשר להעמיד לדין אנשים על עבירות, שבגינן לא נשפטו בשעתו רק בשל הוואקום המשפטי שנוצר בתקופת השואה על ידי הנאצים בגרמניה ובארצות הכיבוש והשליטה שלהם.

על כן, אם מדברים אנו על כלל של צדק, הרי אי הצדק הבולט היה דווקא באי ההעמדה לדין של אנשים אלה ולא ביצירת הפורום אשר אפשר את שפיטתם בדין מעשיהם, שהפלילות האוניברסלית שלהם הייתה ידועה להם היטב.

טיעון אחר, שעדיין מושמע, מוצא ביטוי בנימה הבאה: כיצד זה שבית משפט יהודי, המייצג את העם היהודי, שהוא הקורבן של העבירות המיוחסות לנאצים בכלל ולאייכמן בפרט, יוכל לשבת בדין על נאשם זה? האם זה לא נוגד בעליל את כללי הצדק, ובעיקר את הכלל שהצדק צריך גם להיראות?

עניינית אין כמובן כל ממש בטענה זו. המשמעות המרכזית והנורמטיבית של המשפט הפלילי בכל מקום היא שחברה, שנגדה בוצעה עבירה מסוימת, מגינה על עצמה בפני העבריין, מענישה אותו ומונעת במידת האפשר הישנות מעשי עבירה דומים. החברה כולה, ובדרך כלל המדינה הריבונית, באמצעות בתי המשפט שלה, מונעת מהפרט הנפגע או ממשפחתו ליטול את החוק לידיהם, לנקום בעבריין ולהענישו, על כך שהיא ממלאת את

תפקיד ההענשה בעצמה. העובדה, שהעבירה מכוונת כנגד חברה מסוימת אינה פוגעת בזכותם המוסרית או האחרת של בתי המשפט של אותה חברה לשפוט את האדם המנסה להתנכל לה. ההיפך הוא הנכון.

דברים אלה ברורים למדי, ולא אכביר מלים עליהם. שאלת האובייקטיביות של שופטים ישראלים אף היא נדונה בהרחבה ובצורה משכנעת בפסק הדין במשפט אייכמן בשתי הערכאות.

מזכיר אני טיעון נדוש זה בעיקר משום ההקשר הבא: במהלך המשפט הושמעה באוזני טענה ברוח זו מפי פרופסור באחת האוניברסיטאות באירופה. לפני שהיה סיפק בידי להשיב לו, ביקש אותו פרופסור לראות את כתב האישום שהגשנו נגד אייכמן. אחרי העיון בו הביע הפרופסור את פליאתו על כך, שהאשמו את אייכמן, בין היתר, גם ברצח של אזרחים פולנים, של ילדי לידיצה מצ'כוסלובקיה, של קומיסרים רוסים ושל צוענים. מה לכם ולא לה, שאל, ומדוע לא השאתם אישומים אלה לבתי המשפט בפולניה, בצ'כוסלובקיה וברוסיה?

הגבתי על כך: הרי רק לפני חמש דקות אמרת, שלדעתך לאום או עם, שנגדם נעברו עבירות, אינם יכולים לשפוט את מבצעי העבירות. והנה כיצד זה אינך מוצא שום פגם בכך שבית משפט צ'כי, פולני או רוסי ישפוט את אלה שעברו עבירות נגד בני עמם. מה הוא היסוד אפוא להתנגדות ולזעזוע כאשר בית משפט במדינה יהודית ישפוט אדם בגין עבירות שבוצעו כנגד העם היהודי?

לפרופסור הנכבד הייתה ההגינות להסמיק, תוך מבוכה גלויה, והוא השיב, כי עליו להרהר בדבר וכי באמת אין הוא מבין את פשר ההבחנה שנעשתה כאן על ידו.

*

בשלב הראשון של החקירה, ולמרבה הפליאה, נתקלנו (אנשי התביעה והחוקרים) בקושי במציאת עדי ראייה מבין ניצולי השואה שהסכימו למסור את עדותם. עד מהרה התברר שהסיבה לכך הייתה נעוצה בניסיונם של הניצולים להדחיק את זיכרונותיהם אודות חוויות הזוועה שעברו. שנים רבות שתקו ולרוב סירבו לדבר על נושאים אלה אפילו עם ידידים וקרובי משפחה. עתה, כאשר פנינו אליהם, חששו מהטראומה של הסרת חומות המגן הנפשיות שהקימו לעצמם, ופחדם זה גרם להיסוס לשתף פעולה עם מנגנון החקירה והתביעה.

עם זאת עלה בידינו בדרך כלל להסביר לעדים והנוגעים בדבר, שבמסירת עדות הם יתרמו לחשיפת האמת בקשר לפשעים שקשה למצוא מלים מתאימות לתיאור חומרתם, ומתן העדות היא מילוי חובה מוסרית ואזרחית מהדרגה הראשונה.

אך כאן קרתה תופעה הפוכה. כאשר הסכר נפרץ, והניצולים התגברו על היסוסיהם והחלו לדבר, במקרים רבים לא ניתן היה לרסן את שטף הדיבור שפרץ מהם, ולא יכולנו להגביל את היקף התיאורים שעמדו על חשיפתם. לא זו בלבד, אלא שעמדו על כך שתינתן להם גם האפשרות למסור במשפט עדות על כל פרט ופרט מהזוועות שנזכרו בהן. היו מקרים

שבהם היינו מעונינים בעדותו של עד מסוים רק ביחס לנקודה ספציפית, אשר לגביה לא היה לנו עדיין כיסוי בעדויות אחרות. אך אז קרה שעדים אלה לא הסכימו להגבלת עדויותיהם. היינו שומעים התפרצות מרירה, כגון: אני היחיד שנותרתי בחיים מהעיירה שלי. בעדותי אני יכול להנציח אותה קהילה. האם החיים של משפחתי וידידי חשובים פחות מאלה בערים ועיירות אחרות? אני עומד על מסירת כל פרט ופרט על האירועים שפקדו אותנו. בלב כבד נאלצנו לוותר על חלק מאותם עדים, שכן לא יכולנו לחרוג מהמסגרת שקבענו לנו מבחינת זמן עריכת המשפט והיקפו.

*

נשאלנו לא פעם: איך יכולתם לעמוד בטראומה של החשיפה היומיומית, במשך שנתיים, לעובדות ותיאורים כה אימים ומזעזעים? אינני רוצה לזלזל בקושי זה ולהקטינו. אך האמת ניתנת להיאמר, כי זה רק חלק מהתמונה. לרגש החלחלה התלוותה גם תחושה של סיפוק עמוק. אחרי כל אותן שנים רבות שבהן נאלצנו, באופן פסיבי בלבד, לקבל מידע על הזוועות שפקדו את בני עמנו באירופה, תוך תחושת זעם, ייאוש ותסכול, הגיעה עתה ההזדמנות לתגובה כל שהיא, לליקוט החומר המפיל, אבן אחרי אבן, ולהטחת הראיות בפני אותו אדם, אשר יותר מכל גורם אחר היה אחראי לביצועו של כל אחד משלבי אותה מזימה נפשית. למעשה כונתה הפעולה של השמדת יהדות אירופה בשם "מבצע אייכמן" (Operation Eichmann) במסמכים נאציים מסוימים.

ברור היה לכולנו, שאין בהגשת משפט נגד אדם אחד והענשתו כדי לאזן את התמונה. שום משפט ושום הענשה אינם מסוגלים להביא לידי תוצאה כזו, כאשר המדובר בפשע ובאסון בהיקף ובמידת חומרה שכאלה. אך לא היה בכך כדי להפחית מהתחושה, כי במשהו ניתן היה להגיב על הדברים, וזאת בדרך המכובדת והלגיטימית ביותר העומדת לרשותה של חברה בת תרבות.

זאת ועוד: לעולם לא ניתן לשכוח את הרגע הראשון של משפט זה, כאשר השופטים, השופט לנדוי, השופט הלוי והשופט רווה, נכנסו לאולם בית המשפט, עם סמל המדינה ודגל הלאום מאחוריהם, והנאשם הזה, שכל מאווייו התמקדו בהשמדת העם היהודי, קם ועמד דום לפני בית משפט של מדינה יהודית סוברנית. נראה לי, כי המשמעות של קיום מדינת ישראל הריבונית, על כל מוסדותיה, הובהרה ברגע זה יותר מאשר עקב אירוע קודם כל שהוא.

*

בתחושותינו ובתגובותינו חלו שינויים כלשהם במהלך החקירה. תחילה התגמד הכול לעומת תיאורי הזוועה של הניצולים, אשר גרמו לנו לנדודי שינה.

אחר כך התחלנו להתרשם ולהזדעזע לא פחות מראיות אחרות, אשר שיקפו את השפל התהומי שאליו ירדו הרשויות של גרמניה הנאצית.

במהלך חקירותיה של יחידת המשטרה שעריכת חקירה זו הוטלה עליה (לשכה 06), בדקו חוקרי המשטרה מיקרופילמים שכללו מסמכים שנתפסו בכל משרדי הממשלה הגרמניים. כאשר נתקלו במסמך שנראה להם משמעותי, הוציאו העתק ממנו, וכל אותם מסמכים הובאו לאחר מכן לפני מטה הלשכה (מפקד היחידה, ניצב זלינגר, המנכ"ל, ניצב/מ הופשטר ואנוכי, בתור היועץ המשפטי של הלשכה) לעיון ולהחלטה האם לצרפם לתיק החקירה.

לא אשכח מסמך שהובא בפני במסגרת זאת מתוך הארכיב של משרד הבריאות הגרמני. יצוין, כי לא עשינו שימוש במסמך זה, שכן לא היה רלוונטי במידה מספקת לנושאי החקירה נגד אייכמן.

מדובר בתזכיר שהוכן על ידי מנכ"ל משרד הבריאות, שהיה רופא בעל השכלה אקדמית. עולה מהמסמך, שבדומה ל"בנק הדם" שהיה קיים ליד בתי חולים, היה קיים בגרמניה "בנק חלב", שבו יכלו אמהות, שהתינוקות שלהן מתו או שהיה להן עודף חלב, לנדב את חלב האם הנותר לטובת אמהות שלא יכלו להניק את ילדיהן.

והנה מסתבר, שאשה שהייתה רבע יהודייה, היינו שהיה לה סב יהודי אחד או סבתא יהודייה אחת, נידבה מהחלב שלה לאותו בנק חלב, בלי לגלות את ה"פגם" שבשושלת משפחתה. מנכ"ל משרד הבריאות מגיב על כך בתזכירו בהטעימו, שתחילה חשב להעמיד את האשה הזו למשפט ראויה בשל מעשה הנבלה שנעשה על ידה. אחר כך הביא בחשבון, שהפרסום הכרוך בכך עלול לגרום לדמורליזציה בין אמהות אריות מרובות, העלולות לחשוש, שהתינוקות שלהן אולי הורעלו (Kontaminiert) על ידי החלב של אותה אשה שהתמזג עם יתר החלב שבבנק. לכן החליט כי על האשה להיעלם בשקט בתוך אחד ממחנות ההסגר.

דברים אלה נכתבו, כאמור, על ידי רופא בעל השכלה אוניברסיטאית, וזאת לא בהשפעת האפקט ההיפנוטי של נאום של היטלר או של אספה המונית, אלא באווירה השקטה של חדר עבודה ממשלתי. עלי להודות, כי כל ההסברים ששמעתי וקראתי על תופעות הנאציזם מהווים לכל היותר הסבר חלקי לאירוע כזה.

תחושה דומה הייתה לי כאשר קראתי מסמך של מהנדס גרמני, אשר תיאר את פעולות מכוניות הגז, אשר הופעלו לצורך המתת הקורבנות היהודיים לפני שנבנו תאי הגזים הידועים לשמצה במחנות ההשמדה. הקורבנות הוסעו במשאית נעולה, והמאייד, במקום להזרים את הגזים מהמנוע החוצה, הזרים אותם לתוך גוף המשאית. כאשר היהודים הכלואים מתו, הוסעו המשאיות אל תעלות שנחפרו מראש, והגופות נזרקו לתוכן. והנה הגיש אותו מהנדס הצעת ייעול כדלקמן: לדעתו אין זה סביר, שהנהגים הגרמנים המסכנים יצטרכו לשמוע כל הזמן את צעקותיהם של הקורבנות הנעשות באופן הדרגתי חלשות יותר; דבר זה עלול להעיק עליהם. לכן הוא מציע להתקין קיר מבדיל עבה יותר, אשר ימנע את חדירת הצעקות לאוזניהם של הנהגים...

הוא הדין עם מסמך יבש שחובר עבור הבנק הגרמני, ובו סיכום "רווח והפסד" מכל עציר יהודי המובל למחנה השמדה ומומת שם. הגורמים שהובאו, בין היתר, בחשבון, כללו לצד ההפסד: הוצאות הסעה, מספר ממוצע של כיכרות לחם ומנות אוכל עד להמתה; ולצד הרווח: ערך עבודת העצירים עד להמתה, ערכן של שיני הזהב, שהוצאו מהגופות לאחר ההמתה, נעליים, בגדים, חפצים אחרים וכו'.

*

אחת החוויות הקשות והטראומטיות ביותר עבורנו, במהלך החקירה, הייתה קשורה למעקב שעשינו אחרי גורלם של יהודי ספציפיים ומשפחותיהם, שנעשה ניסיון להצילם מהליך ההשמדה בדרך זו או אחרת. דבר זה היה קשה במיוחד בשל העובדה, שעברו לפעמים ימים ושבועות עד שעלה בידינו להיווכח מה אירע לבסוף לאנשים הנוגעים בדבר. הסיבה לכך הייתה, שבמיקרופילמים רבים שעברנו עליהם צולמו המסמכים באופן כרונולוגי ולא לפי נושאים. לכן קרה במקרים רבים, שנתקלנו במכתב מסוים, שהכיל פנייה לטובת יהודי זה או אחר, ביום פלוני, ואת התשובה גילינו רק ימים או שבועות מאוחר יותר, כאשר עברו תחת ידיו בינתיים אלפי מכתבים מאותו מקור, בנושאים אחרים. ולפעמים הייתה התכתבות כזו ארוכה ומורכבת יותר, ואז חיינו בכל אותה תקופה תוך חשש ותקווה ביחס לגורלם של אותם יהודים. ואין לשכוח שעקבנו, סימולטנית, אחרי מאבקים כאלה לגבי משפחות מרובות, בכל אחת מהארצות שמהן בוצעו הגירושים. לתסכולנו הרב גילינו שכל אימת שאדולף אייכמן היה מעורב אישית בפרשה, התוצאה הייתה קטלנית.

אמחיש זאת על ידי דוגמא או שתיים.

מסמכי הגסטאפו של פריס היו מסודרים לפי אותו סדר כרונולוגי המתואר לעיל. והנה נתקלנו יום אחד בפנייה של גנרל צבאי גרמני, שכיהן כמפקד על אזור פריס, אל משרדו של אייכמן, ובה בקשה להוציא מהגירושים לאושוויץ מדען יהודי-צרפתי בשם פרופסור וייס. הנימוק היה, שאותו פרופסור הוא מומחה בשטח הרדאר, ועבודתו והמצאותיו חיוניות עבור הצבא הגרמני. לאור נימוק זה קיוונו הפעם להיענות חיובית, אפילו מהגסטאפו. אך כעבור ימים מספר למדנו אחרת. אייכמן השיב: מטעמים עקרוניים אין להיענות לבקשה זו. שוב, כעבור כמה אלפי מסמכים וכמה ימי עבודה שלנו, נתקלנו בתרשומת הבאה, בדבר שיחה טלפונית שהתנהלה בין אותו גנרל לבין אייכמן, לאחר שהגנרל קיבל את תשובת אייכמן. הפעם מתרעם הגנרל: איך אתה מעז! אני גנרל של הוורמכט!". ותשובת אייכמן: ואני אוברשטורמבנפיהרר של האס.אס! כעבור כמה ימים מצאנו מכתב נוסף של אייכמן, לאמור: אשר לפרופסור וייס, גילינו בינתיים שהפטנטים של אותו יהודי כבר הוחרמו על ידי הצבא. אין אפוא כל צורך לעכב נוספות את גירושיו. ולבסוף – אישור על ביצוע הגירוש למחנה ההשמדה.

אגב, לפרשה זו הייתה עוד תוצאה מרגשת נוספת, אשר גם היא אופיינית לחוויות שהיו מנת חלקנו. אחרי שהגשתי לבית המשפט את ההתכתבות הנ"ל, והדברים פורסמו בכלי התקשורת בהבלטה, הודיעה לי יום אחד מזכירתי שנערה צעירה בשם גב' וייס רוצה לראות אותי. מה הסתבר? כאשר ראו פרופסור וייס הנ"ל ואשתו שאנשי האס.אס באו לקחתם מביתם, הבריחו מהר את התינוקת שלהם בת כמה החודשים אל שכנים באותו בית. השכנים שמרו על הילדה והצליחו להעבירה לארצות הברית. והנה קראה הנערה בעיתונות על ההתכתבות בקשר לאביה. היא באה ארצה והשמיע בפני את הבקשה המרגשת הבאה: לדבריה, לא זו בלבד שלא הכירה את הוריה, אלא שאין לה אפילו תמונה או צילום מהם. היא באה לבקש עצה מה ניתן לעשות כדי לפחות להשיג ממקור כל שהוא צילומים שבעזרתם תוכל להיווכח איך נראו הוריה...

דוגמה שנייה: בהולנד חיו בשעתו בעת הכיבוש 12 יהודים מוזרים, אשר השתייכו למפלגה הפשיסטית ההולנדית.

ראשי אותה מפלגה פנו לאייכמן בבקשה שלא לגרש אותם חברי מפלגה. לדבריהם עלול הדבר לגרום לדמורליזציה בין יתר הפשיסטים ההולנדים, וחץ מזה הוצע להפעיל אותם יהודים כמודיעים בתוך הקהילה היהודית.

אייכמן, כדרכו, סירב גם הפעם: מטעמים עקרוניים אין להיעתר לכך. והוא הוסיף: אם אכן עלול הדבר להפריע לחברי המפלגה, אזי רצוי לצרף אותם יהודים לאחת הרכבות המאוחרות יותר; עד אז יתרגלו כולם לגירושים במידה כזו, שאיש לא יתרגש מכך במיוחד...

*

שני סניגוריו הגרמנים של אייכמן, עורך דין רוברט סרבציוס, שרכש ניסיון בנושאי המשפט עוד בעת היותו סניגורם של אחדים מהנאשמים במשפט נירנברג, ועורך דין דיטר וקטנברוך, ראויים לציון במיוחד. הם מילאו את תפקידם הקשה בנאמנות ובכישרון. הם העלו כל טענה משפטית ועובדתית אפשרית, שיכלה לדעתם לעזור למרשם, אך הם עשו זאת בלי גלות הזדהות כל שהיא עם הנאשם, עם המעשים שיוחסו לו ועם האידיאולוגיה שעמדה מאחוריהם.

התרשמתי במיוחד מהאירוע הבא. יום אחד, במהלך המשפט, הראה לי ד"ר סרבציוס כמה מכתבים שקיבל מאת אזרחים ישראלים ניצולי שואה, אשר הציעו את עצמם כעדי סניגוריה. הנושאים שעליהם רצו להעיד לא נגעו במישרין לאייכמן, כי אם ליהודים שחיו בזמן השואה בארצות אירופיות שונות, ואותם רצו להאשים בשיתוף פעולה עם הנאצים. מסתבר, כי במקומות רבים עשו יהודים מאמצים להציל לפחות חלק מהקהילה, על ידי ניהול משא ומתן עם המשטרה המקומית או עם הרשויות הגרמניות, ולפעמים על ידי הצעת טובות הנאה לגורמים אלה. ייתכן מאוד שמאמצים אלה היו מכוונים לרוב בראש ובראשונה להצלת משפחותיהם של מנהלי המשא ומתן וידידיהם הקרובים.

אלה שפנו לסניגורו של אייכמן היו כפי הנראה אנשים מתוסכלים, שמשפחותיהם נספו, והם ניסו לנצל את המשפט כדי להאשים את מנהלי המשא ומתן עם הגורמים העוינים הנ"ל בבגידה. הסתבר, כי פרשיות דומות לפרשת ד"ר קסטנר בהונגריה יכלו להתעורר גם ביחס לארצות אחרות. ברור היה, שהפונים לא רצו לעזור לאייכמן, אך רצו לחסל חשבונות פנימיים. הם האמינו שהסניגוריה תרצה להשתמש בטיעוניהם על מנת לבסס טיעון מטעם ההגנה שיש בעובדת שיתוף הפעולה של יהודים מסוימים עם הנאצים כדי להקל במשהו את מצבו של הנאשם. זאת בדומה לחלק מהתיאוריות שהובעו בספרה הידוע של חנה ארנדט. בדרך זו קיוו אותם אנשים לזכות בבמה להשמעת האשמותיהם.

והנה הסביר לי ד"ר סרבציוס מדוע סירב להיענות להצעות אלה: לו סברתי, שעל ידי השמעת עדויות אלה יכולתי לעזור למרשי, הרי לא הייתה לי ברירה והייתי מעמיד עדים אלה על דוכן העדים. אך בעיני משחק החתול והעכבר האכזרי, אשר בעטיו נהרסו נשמותיהם של אחדים מהקורבנות לפני שהושמדו פיזית, מהווה אך נסיבה מחמירה ולא מקילה כלל ועיקר. לכן סירבתי להסתייע בראיות אלה.

עניינית ומשפטית צדק לדעתי ד"ר סרבציוס. אך לא קשה לתאר איך הבאת עדויות כאלה הייתה משפיעה על אווירת המשפט, לו אכן היה הסניגור נענה לאותן פניות.

*

המשפט נוהל על ידי השופט לנדוי בסמכותיות וביעילות, בהגינות למופת ובאלגנטיות רבה. אין צורך להכביר מלים כדי לשוות לנגד עינינו את המעמסה הנפשית הכבדה ששופטים במשפט כזה נטלו על עצמם, ואת המוקשים, הגלויים והנסתרים, שהיה צריך להתמודד אתם ולנטרלם על כל צעד ושעל. כל שלושת השופטים, והשופט לנדוי בראשם, עמדו באתגר זה באופן שעורר הערכה והערצה כללית.

ניכר היה, שהשופט לנדוי היה נחוש בדעתו לנהל משפט זה, על כל סבכיו האמוציולניים והאנושיים, במתכונת של משפט פלילי רגיל, ולא להרשות את גלישתו לנושאים אשר אינם רלוונטיים לכתב האישום שהוגש נגד הנאשם הספציפי שעמד בפניו, אדולף אייכמן. במלים אחרות: לא לאפשר למשפט ללבוש צורה, אפילו למראית עין, של משפט ראווה, שבו תהיה נודעת לשאלת אשמתו של הנאשם עצמו ולמידתה חשיבות משנית בלבד. ועל כן חזרה על עצמה, פעם אחר פעם, שאלת אב בית הדין, שהייתה מופנית אל כל נציגי התביעה, כאשר הגשנו את חומר הראיות לבית המשפט: מה הקשר בין ראייה זו לבין האישומים? במה עדות זו רלוונטית למעשיו של הנאשם?

שאלות אלה ונכונותו של בית המשפט לפסול שאלות אשר לגביהן לא תנוח דעתו בדבר הרלוונטיות שלהן לכתב האישום, העמידו את אנשי התביעה לא פעם במצבים לא קלים, במאמצינו לוודא שיריעת המשפט לא תצומצם יתר על המידה. שותפים היינו לעמדת בית המשפט שלא להרשות למשפט לגלוש מחוץ לד' אמות האישומים שהוגשו נגד הנאשם.

אך דעתנו הייתה, והדבר מצא ביטוי גם בטיעוניו של היועץ המשפטי גדעון האוזנר, שכאשר המדובר בנאשם, אשר הייתה לו יד בכל אחד משלבי הביצוע של מה שכונה הפתרון הסופי של שאלת היהודים, הרי כל דבר שנעשה במסגרת ביצועה של אותה תוכנית נפשעת הוא, גם פורמלית משפטית וגם מהותית, רלוונטי לאישומים נגד אותו נאשם. כך ניתן היה לדוגמה לייחס לאייכמן אחריות פלילית לכל מעשי הרצח ויתר מעשי הזוועה שנעשו במחנות ההשמדה, אפילו לא היה הנאשם נוכח במקום אותה עת. וכך נאמר בנקודה זו בפסק הדין של בית המשפט המחוזי:

"לפיכך היה מסע ההשמדה מעשה אחד וכולל, ואין לפצלו למעשים ולמבצעים שנעשו על ידי אנשים שונים בזמנים שונים ובמקומות שונים. צוות אנשים אחד ביצע אותו במשותף במשך כל הזמן ובכל מקום".

זאת ועוד: עמדת התביעה הייתה, שבגין פשעיו האיומים ראוי נאשם זה לעונש המקסימלי שניתן להטיל על פי חוק, הוא עונש מיתה. אך עונש זה לא היה מנדטורי, וקביעת מידת העונש הייתה נתונה לשיקול דעתו של בית המשפט. גם מבחינה זו חשוב היה לא להסתפק בראיה, לפיה גרם הנאשם לאיתור היהודים בארצות השונות, למעצרו, לשוד רכושם ולמשלוחם למחנות במזרח, אלא חיוני ורלוונטי היה לתאר מה אירע לקורבנות בסוף הדרך, כאשר זו הייתה, לידיעת הנאשם, מטרה גירושם למחנות ההשמדה.

במבט לאחור נוכל לומר היום, שכתוצאה מאותם דיונים נוקבים השכיל בית המשפט למצוא את שביל הזהב הנאות, ושלא נמנעה מהתביעה האפשרות להביא בפני בית המשפט את חומר הראיות הרלוונטי לכיסוי כל אחת מהנקודות שהיו טעונות הוכחה במשפט.

*

אך לסוגיית היקף החומר הרלוונטי היה היבט חשוב נוסף.

על סמך ניסיונו האישי של כל אחד מאתנו שוכנענו, כי בקרות פשע ואסון כה נוראים אין הקורא או המאזין, בהיותם בני אנוש, מסוגלים לתפוס את מלוא משמעותם של אותם אירועים על סמך עובדות יבשות ומספרים סטטיסטיים בלבד. לכן החלטנו, במסגרת תיאור ההתרחשויות בכל אחת מארצות אירופה, להוסיף, לגבי כל ארץ וארץ, לפחות את סיפור קורותיה של משפחה יהודית אחת או של אדם יהודי אחד, תוך ניסיון לקשור את גורלם של אותם אנשים עם תיאור פעולותיו של הנאשם.

אביא, כהדגמה, את התרשמותנו העזה מתיאוריו של פרופסור צרפתי בשם ולר, אשר היה במחנה הצרפתי הידוע לשמצה בדראנסי, שבו רוכזו ילדים יהודים אחרי שהוריהם כבר נשלחו למחנות במזרח. פרופסור ולר כתב ספר על אירועים אלה, והזמנו אותו להעיד במשפט. על דוכן העדים תיאר העד את הילדים ואת מצוקתם, סיפר איך הם, תוך כדי משחק, החליפו ביניהם את דסקיות הזיהוי שההורים חיברו לצווארם לפני הפרידה, ואיך נחלשו באופן הדרגתי עקב הרעב והמחלות שפקדו אותם. לבסוף ביקשתי מהעד לספר על

ילד בשם ז'ק שטרן. פרופסור ולר השיב, שהיה ילד אחד שאליו שם לב במיוחד, כי הילד לא צחק ולא בכה, היה לבוש יפה, עם עניבת פרפר, ולא השתתף במשחקים. אחרי שהצליח קצת לדובב אותו התברר לו, שאמו של הילד הייתה מוסיקאית מצטיינת ואביו עורך דין ידוע. אך העד שם לב, שהילד החזיק יד אחת קמוצה כל הזמן. כאשר התיידדו יותר, העז לבסוף לבקש מהילד להראות לו מה הוא מחזיק ביד. הילד עשה כן ואז נתגלה חצי ביסקויט. את זה אני מחזיק עבור אמי, כאשר אפגש אתה שוב, הסביר הילד, ואז פרץ לראשונה בבכי. הילד ידע, מן הסתם, שלא יפגוש את אמו לעולם, אך האמין שהוא מצליח לשמור על קשר כל שהוא עמה כל זמן שהוא מחזיק באותו חצי ביסקויט.

באותו שלב הגשתי, כראיה, את מברקו של אייכמן אל עוזרו במחנה דראנסי באותה עת, שבו נאמר: בשמחה רבה אני יכול להודיעך, כי טרנספורטים של ילדים יכולים עתה לנוע מדראנסי לאושוויץ.

בכך באה גם כאן דרישת השופט לנדוי, שנקפיד על רלוונטיות הראיות לאישומים נגד הנאשם, על סיפוקה.

פרופסור ולר סיים את עדותו בתיאור ביקורו באושוויץ, שבו התברר לו, שאף לא אחד מאותם ילדים שגורשו משם לעיניו נותר בחיים.

ההתחשבות בגורם האנושי ליוותה אותנו תמיד בעת בחירת הראיות.

החלטנו שמן הדין להגיש לבית המשפט סרט דוקומנטרי אודות השואה, הלקוח מצילומים אותנטיים שצולמו במחנות ובמקומות אחרים בתקופת השואה או מייד לאחר סיום המלחמה. נתבקשתי על ידי מר האוזנר לעיין בכל החומר התיעודי הקיים ולבחור מתוכו סרט באורך סביר. לא אשכח את שלושת הימים והלילות שבהם התבוננתי בכל סרטי הזוועה האלה ובחרתי מתוכם קטעים באורך כולל של כ-45 דקות. בין אותם קטעים שבחרתי היה גם סרט על הכנסת משפחות יהודיות הולנדיות ממחנה ההסגר וסטרבורק שבהולנד לתוך רכבת של קרונות משא, שעמדה לנסוע למזרח. האנשים שם נראו עוד במצב נורמלי למדי, היו לבושים כהלכה, והילדים בחלקם עוד חייכו והחזיקו צעצועים בזרועותיהם. נשאלתי על ידי חברי לפשר בחירתי זו, שכן סרט זה לא נראה לדעתם כה מרשים, ואם החלטנו להגביל את אורך הסרט כולו, מדוע לבחור דווקא בקטע זה.

אך חברי שוכנעו מההסבר, מדוע קטע זה נראה חיוני בעיני: צילומי הזוועה של הקרמטוריום ותאי הגז באושוויץ והגופות בקברים ההמוניים בברגן בלזן מתארים גיהנום, שהמתבונן הרגיל לא יכול להמחיש לעצמו את השתבצותו בו. זה מעבר לדמיון אנוש. אך כאשר רואה אדם את הסרט ההולנדי האמור, שבו רואה הוא אנשים שעדיין דבק בהם צלם אנוש, אשר עדיין מסוגלים לחייך, אז יכול אותו אדם לומר לעצמו, על פי הדיבור הידוע:

“There but for the grace of God goes you”!

וזאת במיוחד כאשר למד הוא מיתר הסרט לאן הובלו הקורבנות ומה עלה בגורלם.

*

מעניין היה להבחין אצל אייכמן, בעת החקירה המשטרית, איך האיש חש לעתים אותן רגשות שהיו לו בכהונתו כראש המחלקה IV B 4, המחלקה לעניינים יהודיים בגסטאפו. הוא נחקר על ידי חוקר המשטרה, הקצין אבנר לס, על האירועים שהתרחשו, ארץ אחרי ארץ, וכאשר הגיע לדנמרק התייחס ל"כישלון" הגרמני שם עקב הצלחת האוכלוסייה הדנית להבריח את יהודי הארץ בן לילה לשבדיה. המושל הגרמני בדנמרק באותה שנה, 1943, היה קצין אס.אס בשם ורנר בסט. ההתרשמות מהמסמכים היא, שאיש זה, אשר ודאי לא היה טוב יותר מיתר אנשי האס.אס, לא היה עם זאת כה פנאטי בנושא היהודים. נראה שבאותה עת היה חשוב יותר עבורו להוציא מדנמרק מקסימום של ביצים, גבינה וחמאה עבור גרמניה, והרצח של יהודי המקום, עד האחרון שבהם, היה עבורו בעל עדיפות נמוכה יותר. מכל מקום ניכר היה שבמשך כל אותן שנים לא סלח אייכמן לבסט זה על הכישלון, ובמסירת הודעתו אמר בעניין זה לקצין לס: יש אנשים מסוגים שונים. תיקח את האיש הזה, ורנר בסט. כאשר שירת אצלי בברלין, היה כה קטן, ואז תראה איך שהלך לקופנהגן והערים בפני קשיים!

הדברים נשמעו, בתוכן ובצליל, כאילו ציפה אייכמן מקצין המשטרה הישראלי להשתתף בצערו ובאכזבתו ולומר: באמת אתה היית מסכן, כאשר כל הגורמים קשרו נגדך והקשו עליך את מילוי משימתך!

*

אשר לפרשת יהודי דנמרק, במשפט התרחש אירוע נוסף הראוי לציון. כוונתנו הייתה לא להאריך את משך המשפט יתר על המידה. לכן, בהתחשב בעובדה שביחס ליהודי דנמרק נחלו הנאצים כישלון, סוכם תחילה על ידי צוות התביעה להסתפק בהגשת ראיות כתובות בנושא זה ולא לקרוא לעד אשר ימסור פרטים על ההתרחשויות בדנמרק על דוכן העדים. והנה, יום אחד לפני שהגענו במשפט לפרשת יהודי דנמרק, ישבתי במסעדה ולידי התיישב אדם צעיר, שהציג עצמו כמר מלכיר, וסיפר לי את הסיפור הדרמטי על הצלת יהודי דנמרק על ידי פעולתם הספונטנית של אזרחי דנמרק, אשר הפליגו בלילה במאות סירות והבריחו את התושבים היהודים לשבדיה.

כנראה בשל עיפות מצטברת לא הגבתי מייד, ורק בדרכי הביתה נדלק פתאום בראשי האור והתבררה לי החשיבות בהשמעת עדותו של אדם זה.

קודם כול הייתה חשיבות בהצגתה של האמת ההיסטורית, שאכן התרחש אירוע כזה אשר בו מאות אנשים הגונים, שהיו מוכנים לסכן את חייהם, נטלו יוזמה כדי להציל את אחיהם היהודים. אך הדבר היה חשוב גם מהיבט אחר של עבודת התביעה. אחרי שכל יום במשפט היה שחור ואפל יותר מקודמו מבחינת האירועים שנחשפו בו, הרי היה בהקדשת יום

אחד להצגת נקודת אור, שהייתה כנראה אפשרית גם בתנאים ההם, כדי להראות את התופעות השליליות שהצגנו לפני בית המשפט בכל כיעורן הזוועתי האמיתי, בדרך של השוואה וניגוד.

לא ידעתי את כתובתו של אותו מלכיר, ובקושי הצלחתי לאתרו בעזרת המשטרה. הודעתי לבית המשפט, לחברי ולסניגוריה על הוספת העד ועל תוכן עדותו, ולא הייתה התנגדות להשמעת העדות. העד הופיע למחרת, ועדותו המרשימה והספונטנית עוררה תגובה ציבורית שאף עלתה על המצופה. אין זה מקרה, שתוך ימים ספורים הוקמה אגודה לידידות ישראל-דנמרק. החלטנו אז להמשיך ולחשוף בראיות כל מקרה משמעותי של ניסיון מאורגן ויזום להציל יהודים, והקדשנו מקום וזמן נאותים לתאר את מאמצי ההצלה מצד יחידי סגולה, כמו ראול ולנברג.

*

כאשר מתנהלת שיחה על משפטו של אייכמן, הרי במוקדם או במאוחר נשאלות שתי

שאלות:

א. איזה מין אדם היה זה? מה הניע אותו?

ב. האם אי פעם הביע חרטה כלשהי על מעשיו?

אשר לשאלה הראשונה, הרי יש לדעתי להימנע, כמו ביחס לכל סוגי העבריינים, כך גם ביחס לפושעים נאצים, מהגדרות פשטניות, לפיהן "מקוטלג" אדם כזה בתיאור כגון סתם רוצח או סתם פושע, רובוט מכני, ביורוקרט טיפוס. בני אדם הם אף פעם לא "סתם משהו", אלא מזיגה של דברים ועוברים שלבי התפתחות.

זה היה גם המצב עם אייכמן. תחושתי הייתה, שתחילה בחר להתמחות בנושא היהודים, מפני שחשב שהדבר יסייע לקידומו בקריירה שלו. לאחר מכן מילא את התפקידים שהוטלו עליו בהקשר זה ביעילות, תוך גילוי יוזמה ותושייה שטניות, ובאופן הדרגתי הגיע להזדהות נפשית מלאה עם התפקיד הרצחני. לקראת סוף המלחמה, בשנים 1943-1945, נראה שהשאיפה להשלים את המשימה של השמדת היהודים הפכה אצלו ממש לאובססיה.

באותו שלב הגיע לקיצוניות שעלתה אף על זו של ההנהגה הנאצית הבכירה. מובן שלא יכול להיות ספק בדבר, שאותם מנהיגים, יוזמי הרעיון של "הפתרון הסופי" ונותני הוראות ההשמדה הראשוניות, כגון היטלר, הימלר והיידריך, היו אשמים יותר מאייכמן. אך אפילו בשביל היטלר היו קיימים נושאים אחרים, כגון הבעיות הצבאיות והפוליטיות, שהיו לא פחות חשובות עבורו ממימוש תאוות ההשמדה שלו כלפי העם היהודי. ואילו עבור אייכמן הייתה זו החזית היחידה. אדם המטפל במשך שנים באופן בלעדי ברצח המוני של אנשים חפים מפשע, גברים, נשים וטף, הרי הוא צפוי להיתפס לטירוף הדעת, או לפתח מנגנון הגנה כלשהו, שבעזרתו הוא משתכנע כי הוא ממלא תפקיד ראוי, ושאתו הוא מזדהה לחלוטין. חלופה אחרונה זו היא אשר אפיינה כאמור איש זה.

כאשר בשלבים האחרונה למלחמה התחננו הגנרלים הגרמנים בחזית המזרחית על כל משלוח של תחמושת, ציוד ותגבורת, השיג אייכמן, במרמה ובתחבולה, עדיפות לרכבות המוות שלו. כך מוכן היה לחבל אף במאמץ המלחמתי הגרמני, ובלבד שיקודם ויוחש המבצע של חיסול העם היהודי. ואכן אמר לאחד מחבריו: אני יודע שהמלחמה אבודה. אך עדיין אנצח במלחמה שלי! ואז נסע לאושוויץ ועל ידי כל מיני "שכלולים" טכניים העלה את מכסת ההריגה היומית באלפי קורבנות.

התביעה הראתה במשפט, שאייכמן היה מוכן אפילו לפעול בניגוד להחלטה של הפיהרר, אדולף היטלר עצמו, כאשר סבר, כי אחרת עשויים אי אלה יהודים להינצל. דבר זה הוכח בעליל על ידי מברקו של השגריר הגרמני בבודפשט בשנת 1944, פון ויזנמאייר, אשר הודיע לשר החוץ בברלין פרטים על הסכם שנערך בין היטלר לבין המנהיג ההונגרי, אדמירל הורטי. ההונגרים, שלחמו כידוע בצד הגרמנים והאיטלקים, סברו שהמלחמה אבודה, ושאפו להסכם שלום נפרד. היטלר ניסה כמובן למנוע זאת, ונפגש לשם כך עם הורטי. האחרון נעתר לבסוף להפצרותיו של היטלר שלא לנטוש את השותפות בין מדינות ה"ציר", אך התנה זאת בתנאים אחדים. אחד מאותם תנאים התייחס למתן היתר ל-3,000 משפחות יהודיות לעזוב את בודפשט ולהגיע לשווייץ. היטלר הסכים לכך. והנה מודיע פון ויזנמאייר לשר החוץ פון ריבנטרופ, כי איש האס.אס במקום, אדולף אייכמן, מאוד נסער מהידיעה בדבר ההסכם האמור, שכן חושש הוא ששלושת אלפי המשפחות היהודיות עלולות להגיע לארץ ישראל ולהוות שם תא לצמיחה מחודשת של העם היהודי. ועל כן נתן אייכמן הוראה לאנשיו שיש לבצע את גירוש היהודים מבודפשט מעתה בקצב כזה, שעד להסדרת הוויזות הדרושות לשווייץ לא תישארנה כלל 3,000 משפחות יהודיות בבירה ההונגרית. ראייה זו כשלעצמה די היה בה כדי להפריך את התזה בדבר היות הנאשם "בורג קטן" במכונה, אשר רק ציית להוראות הממונים עליו.

אופיינית הייתה דאגתו המיוחדת לביצוע המלא של רצח הילדים היהודים. בהקשר זה מרשימה ביותר האוטוביוגרפיה של המפקד האחרון של מחנה ההשמדה באושוויץ, רודולף הס. איש זה נתלה על ידי הפולנים בשנת 1951 (כעשר שנים לפני תפיסתו של אייכמן), ולפני הוצאתו להורג רשם את זיכרונותיו אשר פורסמו בספר הקומנדאנט מאושוויץ מעיד. בין היתר תיאר איך ביצעו באושוויץ מבצעים של הריגת 1,000 ילדים יהודים ביממה. לדבריו, כאשר נאלץ, בביצוע פעולה כזו, לדחוף לתוך תאי הגזים ילדים אשר התחננו בפניו על חייהם, הרגיש לעתים פיק ברכיים. אך הוא הוסיף, שלאחר שחש תחושה כזו, נתפס ברגש בושה בשל חולשתו זו, וזאת לאחר ששוחח עם אוברשטורמבאנפיהרר אדולף אייכמן, שהסביר לו כי יש להקפיד במיוחד על הריגת הילדים היהודים; שכן איה ההגיון בחיסול דור של אנשים מבוגרים והשארתו בחיים של דור נוקמים אפשריים ושל גורמים העשויים להוות תאים ליצירה מחודשת של העם הזה.

דברים אלה אינם נטולי היגיון מקאברי מסוים, אך עלי להודות, כי אחרי קריאתם לא הייתה זו מלאכה פשוטה לשבת מול איש זה ולקיים עמו שיחה עניינית. אייכמן סיפר לא פעם, כי הוא סלד מלהשקיף אישית על הריגת יהודים. בין השאר תיאר, איך התעלף כמעט כאשר ראה את הדם פורץ בזרם עז כלפי מעלה מהתעלות אשר לתוכן נזרקו גופות היהודים שנרצחו על ידי האינזאצגרוּפּן הידועים לשמצה של האס.אס. כשלעצמי אינני שולל בהכרח את כנותה של גרסה זו. אייכמן היה הסדיסט הטיפוסי שליד שולחן הכתיבה. ייתכן מאוד, כי הצד הפיזי של ההריגה לא הסב לו נחת, ואפילו דחה אותו. אך להזמין אליו את מנהיגי היהדות המקומית בהונגריה (שלשם נשלח ה"מייסטר" עצמו לשם ביצוע יעיל של הגירושים, כדברי הימלר), לשוחח אתם על ענייני יהדות, להביע בפניהם "זעזוע" על חילול בית כנסת זה או אחר, ולטבול כל זאת במשחק חתול ועכבר של איומים והבטחות, כאשר ידע אותו זמן שלמחרת יישלחו אותם אנשים על ידו למחנות המוות – זה מה שללא ספק נתן לו סיפוק.

יוער עוד באותו הקשר, שחנה ארנדט מתחה בכתביה על משפט אייכמן ביקורת על אנשי התביעה משום שתיארו את אייכמן בצבעים כה שחורים. לדעתה גרם דבר זה במידה מסוימת להפחתת אשמתם של מנהיגי הנאצים הראשיים, שנתנו את ההוראות בעניין "הפתרון הסופי".

להערכתנו אין שחר לדעה זו:

מדובר היה במשפטו של נאשם מסוים, וחובה הייתה על התביעה לתאר את תפקידו של האיש ואת דמותו ואת מניעיו, כפי שהתבקש הדבר מחומר הראיות. לא ניתן להתעלם מכך, שאייכמן חלש על כל אחד מההיבטים של ביצוע התוכנית הנפשעת, והיה מזוהה עם כל אחד משלביה. זאת ועוד: בו בזמן שהרפרנטים ומנהלי המחלקות השונות בגסטאפו הוחלפו מדי פעם בפעם, בדרך הרוטציה, הרי היה זה רק אייכמן, בתור ראש המחלקה לענייני יהודים (מחלקה IV B 4), אשר נשאר בתפקידו במשך כל שנות המלחמה. אין זה מפחית במאומה מאשמתם של מנהיגים כגון היטלר, הימלר או היידריך, שמינו לתפקיד מיוחד זה אדם, אשר לא רק ביצע את התפקיד המחריד ביעילות, אלא הזדהה אתו ועם מטרותיו בהתלהבות ובקיצוניות מרביות, אשר לבשו כאמור לבסוף ממד אובססיבי.

*

מכאן לשאלה השנייה, בדבר קיומם של סימני חרטה כלשהם מצד אייכמן. אייכמן אמר בעדותו במשפט, כי שואת יהודי אירופה היוותה אחד הפשעים החמורים ביותר שבוצעו בהיסטוריה האנושית. ("Eins der Kapitalsten Verbrechen der menschlichen Geschichte")

התעוררה כמובן השאלה באיזו מידה, אם בכלל, נאמר דבר זה ברצינות ובכנות. להערכתנו היו אלה דברים שנאמרו מן השפה ולחוץ בלבד, ולא ביטאו את רחשי לבו האמיתיים של הנאשם. נשאלתי לא פעם על מה מבססים אנו את מסקנתנו זו.

כשלעצמי יכולתי לתאר לעצמי, תיאורטית ומעשית, שאפילו אדם כזה יכול היה לשנות את דעתו לאחר סיום המלחמה, שעניו יכלו להיפקח, ושיכול היה פתאום, או באופן הדרגתי, לפתח מודעות למהות המחרידה של פשעים שבוצעו על ידי הנאצים.

אולם הייתה בידינו ראיה, שבשנת 1956, בעת שהייתו בארגנטינה, ביקר אותו שם עיתונאי הולנדי בעל עבר פשיסטי בשם זאסן. איש זה ראיין את אייכמן והקליט את דבריו בעזרת רשם קול. הרעיון היה, שריאיונות אלה יפורסמו לאחר מותו של אייכמן. כאשר אייכמן נתפס והובא לישראל, מסר העיתונאי את החומר הזה לעיתון "לייף", והתמלילים, לרבות תיקונו של אייכמן, הגיעו לידינו והוגשו לבית המשפט כראיה.

בדבריו בפני זאסן הנ"ל תיאר אייכמן את גירוש יהודי אירופה כמעט בביטויים ליריים. כך אמר, שרכבות המוות נסעו מהולנד לאושוויץ "בצורה נהדרת" "dass es nur so eine (Pracht) war".

וכאשר שאל אותו זאסן, אם אי פעם הצטער או התחרט על מעשיו, השיב אייכמן שהצטער רק על דבר אחד, והוא שלא היה נוקשה מספיק, ושלא נלחם במידה מספקת נגד ה"אנטרבנציוניסטים הארורים". והוא הוסיף, כי הנה רואים אנו עתה את תוצאת אותו מחדל – הקמת מדינת ישראל והחייאת העם היהודי מחדש!

נראה, שאם כך התבטא האיש בשנת 1956, דהיינו 11 שנה לאחר סיום המלחמה, ובשנת 1961, חמש שנים בלבד לאחר מכן, בעת שנלחם על חייו לפני בית משפט בישראל, הוא מדבר פתאום על "הפשע החמור ביותר בהיסטוריה האנושית" - יש בכך כדי להצדיק, ואף לחייב, גישה ספקנית לעניין כנותה של התבטאות זו.

יש לציין כי רואים אנו כאן קו עקבי מאלף בתגובותיו של אייכמן.

הערותיו לרודולף הס, מפקד אושוויץ, בדבר הצורך להרוג במיוחד את הילדים היהודים על מנת למנוע את בניית העם היהודי מחדש, תואמות להפליא את תגובתו על ההסדר בין היטלר לבין אדמירל הורטי בדבר יציאת שלושת אלפי המשפחות לשוויץ, כפי שתוארה במברקו של השגריר הגרמני בבודפשט, ודומות הן שוב בנוסחן וברוחן לדברים הנ"ל שאייכמן אמר לזאסן בבואנוס איירס ב-1956. החשש, שניצולים יוכלו לבנות ולהקים את העם היהודי מחדש, לא נתן לו מנוח...

*

אם שואלים אנו את עצמנו היום, מה הן נקודות האימפקט העיקריות שהיו למשפט

זה, הייתי משיב, בתמצית, כך:

קודם כול, כפי שכבר נאמר בתחילת דברינו אלה, היה זה אקט של צדק, שאיש זה הועמד לדין בפני בית משפט במדינה ישראלית ונענש בעונש החמור ביותר שחברה תרבותית מסוגלת להטילו.

הייתה זאת הזדמנות לחשוף בדיון משפטי מוסמך את שלבי השואה של יהודי אירופה, והושג על ידי כך מסמך בעל ערך היסטורי רב. אפילו הוזכרו רדיפות היהודים במשפטים אחרים, כגון משפטי נירנברג, הרי כאן זו הפעם הראשונה, שהפוקוס כולו היה בנושא זה. נושא השואה הוחדר לתודעה של מיליוני אנשים, בכל קצוות תבל, ולכל שכבות האוכלוסייה בארץ.

עד המשפט היו רבים, ובעיקר בין חוגי הנוער שלנו, שלא רצו לשמוע פרטים על השואה, מהטעם שסברו כי יש להתבייש בכך שאנשים כה רבים הלכו לטבח בלי להילחם ובלי להתנגד. חומר העדויות במשפט זה הראה בעליל, כי אין מקום לתחושה זו. נחשפו בפרוטרוט השיטות השטניות שבעטיין הוטעו והושלו הקורבנות ונמנעה כל אפשרות של התנגדות יעילה. שיטות אלה הופעלו באותה הצלחה כלפי הקורבנות מכל העמים ומכל הלאומים. והיפוכו של דבר: כאשר מטרת ההשמדה מצד השלטונות הגרמניים הובהרה מעל לכל ספק, הרי במחנות ובגטאות (ולא רק בגטו ורשה) גילו הלוחמים היהודים התנגדות וגבורה, העשויים לשמש מקור להערצה וגאווה.

משפט אייכמן גרם לפעולת שרשרת של עריכת חקירות וניהול משפטים נגד פושעים נאצים, בעיקר בגרמניה. גם לפני כן היו בגרמניה חוקרים ותובעים אשר היה בכוונתם לקדם חקירות בנושא זה, אך אלה לא זכו לתמיכה רבה. באותה מידה לא הייתה תמיכה למורים בגרמניה, אשר רצו ללמד פרטים על השואה בבתי הספר. ההורים, שהיו בעבר נאצים, בוודאי לא רצו שילדיהם ילמדו על כך. גם הורים אחרים לא השתוקקו לכך, שילדיהם יחקרו אותם בדבר מעשיהם ומחדליהם באותה תקופה.

במהלך המשפט הובא מידע זה כל יום, במשך שעות, לכל בית, וכתוצאה מכך לא עמדו עוד בפני אותם אנשי תביעה ואותם אנשי הוראה, שלא רצו להתעלם מנושא זה וביקשו לתרגם רצון זה גם לשפת המעשה.

*

לעניין הנקודה האחרונה שצוינה לעיל ברצוני להוסיף עוד הערה: מושמעת לעתים הדעה, כי אין ערך משמעותי למשפטים נגד פושעים נאצים אשר המשיכו להתנהל בגרמניה או בצרפת, וכי אין משום כך טעם רב בהמשכת אותם משפטים. מצביעים על עונשים שלא תמיד משקפים את חומרת המעשים, מביעים כעס על זיכויים של חלק מהנאשמים ומתרעמים על כך, שהמשפטים נמשכים זמן רב מדי.

אינני שותף לדעה זו, ואלה שיקולי:

סבורני, כי נודעת חשיבות מרבית למשפטים אלה. כאשר השכם והערב מושמעים קולות, לפיהם לא אירעה השואה כלל ועיקר, ולפיהם היה כאן קשר יהודי-ציוני עולמי להפצת גרסה שקרית, או לפחות מוגזמת ביותר, אזי כתיבתם של פסקי דין של בתי משפט גרמניים דווקא, המציירים, נדבך אחרי נדבך, תמונה היסטורית שלמה על מה שאירע, הינה בעלת ערך רב ביותר.

כאשר שופטים גרמנים, עם היסודיות האופיינית להם, ותוך התבססות על מאות עדויות וראיות אחרות, מתארים בפרטי פרטים את הליכי ההשמדה באושוויץ, בטרבלינקה, במאידנק, בסוביבור ובמקומות אחרים, אזי אין לשים כל כך את הדגש על הזמן שהשופטים נזקקו לו לשם שמיעת המשפטים וכתיבת פסק הדין. נכון הוא, שמן הדין היה להתחיל בהגשתם ושמיעתם של משפטים אלה בשלב מוקדם יותר, אך אין זאת אשמת השופטים היושבים עתה בדין, ומוטב שהמשפטים הוגשו במאוחר מאשר לא היו מתנהלים כלל.

אשר לזיכויים, הרי ברור היה מראש, כאשר ביטל המחוקק הגרמני את חוק ההתיישנות ביחס למשפטי הנאצים (בין היתר תוך התחשבות ברגישותנו לנושא), שבה במידה שמשפטים מתנהלים כעבור זמן רב יותר, יגדל בהכרח מספר המקרים שבהם לא יעלה בידי התביעה להוכיח את אשמתם של הנאשמים מעל לספק סביר. זאת הן בשל פטירתם של העדים, או הקושי לאתרם, והן בשל היחלשות זיכרונם של העדים. זה מחיר שמובא בחשבון כאשר הופעל לחץ מוסרי על הבונדסטאג הגרמני לראות עבירות אלה כחריג בחוק הפלילי, אשר לגביו אין ליישם את הוראות ההתיישנות. אין כל סיבה לוותר בשל כך על הרשעת הפושעים, שניתן עדיין להוכיח את אשמתם.

במה שנוגע לגזרי הדין, הרי נכון הוא, שלא תמיד קיימת בעניינינו פרופורציה בין מעשי הרצח וההתעללות שבהם מורשעים הנאשמים לבין משך עונשי המאסר המוטלים עליהם. ייתכן שחלק מהשופטים מושפעים כאן יתר על המידה מגילם הקשיש של הנאשמים וממצב בריאותם הרעוע במקרים רבים.

אך נראה לי, כי עיקר העונש המושת למעשה על אנשים אלה הוא בכך, שבמשך תקופה ניכרת הם חייבים לשבת בתא הנאשמים להקשיב להטחת ההאשמות נגדם, פרט אחר פרט, מפי קורבנותיהם. בגילם ובמצב בריאותם ממילא אין העונשים מבוצעים בתנאי מאסר רגילים. מכל מקום אין בעונשים, הבלתי מספקים לעתים, כדי לאיין את הערך הרב שבניהול משפטים אלה, הן מבחינת האפקט הציבורי המצטבר שלהם, והן מההיבט ההיסטורי.

*

שופטי ההרכב בראשותו של השופט לנדוי, בעבודתם המונומנטלית, הן בניהול המשפט בהגינות וביעילות למופת, והן בכתיבת פסק הדין שהוא מלאכת מחשבת מבחינה משפטית ועובדתית כאחת, שבו ניתנו לנושא כולו העומק והרגישות הראויים, רכשו לעצמם לנצח מקום כבוד בתולדות המשפט הישראלי ובהיסטוריה של עם ישראל.

*המאמר בגירסתו הראשונה התפרסם ב-ספר לנדוי, כרך ב', מאמרים, חלק א', הוצאת בורסי תל אביב, תל אביב, תשנ"ה, עמ' 567-585.

מקור: בשביל הזיכרון, 41, 2001, ע"מ 4-51.